

המכון
החרדי
למחקרי
מדיניות

משבר נגיף הקורונה באוכלוסייה החרדית בישראל

מאי 2020

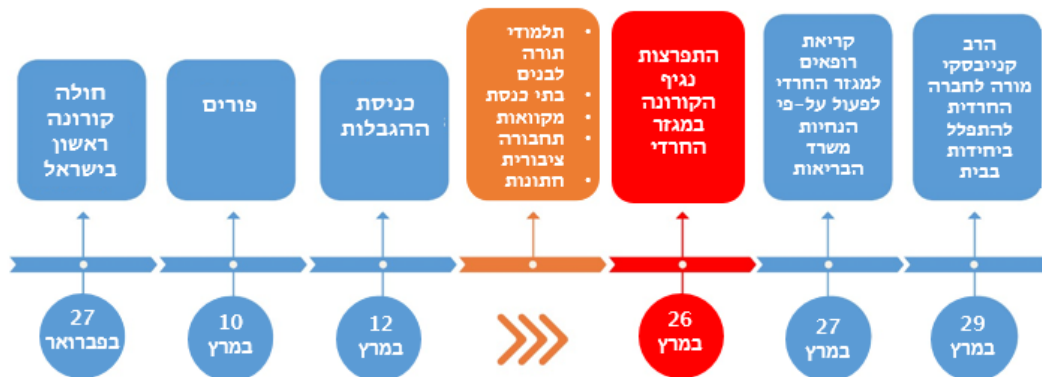
המסמך הבא יציג בחלקו הראשון ניתוח של התנהלות החברה החרדית בזמן משבר נגיף הקורונה בישראל, ויסקור את המאפיינים הייחודיים של החברה החרדית שהובילו להפנמה המאוחרת ולהתפרצות הנגיף באוכלוסייה זו. החלק השני של מסמך זה יעסוק במיפוי ההשלכות ותחומי ההתערבות המרכזיים הנדרשים הן לשיקום המגזר לאחר המשבר, הן לניצול הזדמנויות שנוצרו בעקבותיו, והן לשינויים הנדרשים להתמודדות עתידית עם מצב חירום בכלל והיערכות לגל שני של מגפת הקורונה בפרט.

א. האתגר: התנהלות במשבר

ההפנמה המאוחרת והתפרצות הנגיף באוכלוסייה החרדית

התפשטות הנגיף בישראל החלה בסוף פברואר, אז אובחן החולה הראשון בישראל. כשבועיים לאחר מכן, ב-10 למרץ, התקיימו חגיגות הפורים ברחבי הארץ, תחת הגבלות ראשוניות של ביטול אירועים המוניים. אולם, החגיגות במגזר החרדי בעלות אופי המוני גם בגרסתן המצומצמת, מאחר וקריאות המגילה מתקיימות בבתי הכנסת בהשתתפות עשרות נוכחים, ואירועים משפחתיים "מצומצמים" במגזר החרדי מונים עשרות משתתפים, כולל בחורי ישיבה רבים שעוברים מבית לבית ואוספים תרומות לשיבות. אופי זה לא נלקח בחשבון, והוביל ככל הנראה להדבקה המונית במגזר החרדי. לאחר חג הפורים נכנסו הגבלות מחמירות יותר, שהחלו בסגירת מוסדות הלימוד ומוקדי הבילוי והפנאי, והמשיכו עם הגבלת התקהלויות תחילה עד 100 איש ולבסוף עד 10 אנשים. בציבור החרדי הפנמת שגרת החירום חלחה כשבוע אחרי כניסת ההגבלות, ובפרק זמן זה שגרת החיים במרחב החרדי התנהלה כמעט כרגיל (תלמודי תורה פתוחים, חתונות, בתי כנסת מלאים ועוד). רק בשלב מאוחר יחסית התערבה ההנהגה החרדית ונכנסה הסברה מותאמת למגזר החרדי מטעם משרד הבריאות, אך ההשלכות כבר ניכרו בכל הריכוזים החרדיים.

תרשים מס' 1: ניהול משבר הנגיף בחברה החרדית על פני ציר זמן

לחברה החרדית מאפיינים ייחודיים הנובעים בעיקר מהקפדה הלכתית וכן משמירה על גבולות הקהילה באמצעות בדלנות חברתית-מרחבית. בכל הקשור למשבר, אלו המאפיינים המרכזיים שהובילו להפנמה מאוחרת של הנחיות משרד הבריאות וחומרת המצב, ולהתפרצות המשבר בתוך המגזר:

1. **גישה מוגבלת לידע מעודכן** – הציבור החרדי ברובו אינו מחובר לתקשורת הכללית ולאינטרנט מתוך תפיסתם כמאיימים על חומות השמרנות. רק 31% ממשקי הבית החרדיים מחוברים לאינטרנט, ולרוב צורכים ידע באמצעות תקשורת פנים-חרדית¹.
2. **אורח חיים קהילתי** – שגרת היום-יום של המשפחות החרדיות מבוססת בעיקרה על קהילתיות: תפילות בבית הכנסת השכונתי, מפגשים ואירועים משפחתיים מרובים, שימוש במערכות התמיכה הקהילתיות ועוד.
3. **צפיפות מגורים** – הציבור החרדי מתגורר באזורים בהם המרחבים הציבוריים צפופים משמעותית יותר לעומת שאר האוכלוסייה: ממוצע התושבים לקמ"ר בריכוזים החרדיים גבוה פי 3 ואף פי 4 מאזורי מגורים לא-חרדיים מקבילים בגודלם. הוא גם מתגורר בדירות קטנות וצפופות במובן היחס שבין מספר החדרים למספר הנפשות: מספר הנפשות הממוצע לחדר עומד על 1.4, לעומת הממוצע בקרב האוכלוסייה היהודית שאינה חרדית, העומד על 0.8².
4. **אי יכולת להשתמש בשירותים מרחוק** – הציבור החרדי מוגבל ביכולתו לצרוך שירותים מקוונים בשל אי-השימוש האידיאולוגי באינטרנט, ולכן בניגוד לאוכלוסייה הכללית הוא אינו יכול לצרוך מהבית שירותים חיוניים כמו קניות מזון, עבודה, בריאות ולמידה מרחוק, וחייב לצאת למרחב הציבורי על מנת לצרוך אותם.
5. **טקסים דתיים וחשיבות לימוד התורה** – לימוד התורה וקיום הטקסים הדתיים ובעיקר התפילות, נתפסים כערכים ראשוניים במעלה עבור הציבור החרדי, ולכן סגירת בתי הכנסת ותלמודי התורה נתפסו כביטול תורה ולא קרו בין יום בהתאם להנחיות שניתנו ממקבלי ההחלטות.
6. **רמת אמון נמוכה ברשויות המדינה** – רשויות המדינה נתפסות בחברה החרדית כגורם מחלן ומאיים על המשכיות החברה החרדית. לפיכך, הנחיות שניתנות מגורמים רשמיים של המדינה נתפסות לרוב בזלזול ברחוב החרדי ובמנהיגות הפנימית.

לאור מאפיינים אלה, להתנהלות הפנים-מגזרית שהובילה לעיכוב בתפיסת מורכבות האירוע, מתווספת גם התנהלות בעייתית של הרשויות הממשלתיות מול הקהילה החרדית: הן באופן העברת הידע לציבור

¹ ראו עוד בנושא זה במצגתה של ניצה (קלינר) קסיר אודות [הנעורים בחברה החרדית](#).
² ראו הרחבה במאמרם של צחור-שי וקסיר (קלינר) על [קורונה, צפיפות וערים חרדיות](#).

בישראל בערוצי תקשורת שאינם נגישים מספיק לחברה החרדית, והן בצורת קבלת ההחלטות והטלת מגבלות ללא התחשבות מספקת באורח החיים הייחודי וצרכיו של הציבור החרדי.

ב. תחומי התערבות והמלצות מרכזיות

1. התמודדות עם השלכות הכלכליות של משבר הקורונה³

מצבם הכלכלי של החרדים בעת הכניסה של המשק למשבר היה פגיע יותר מאשר חלק מן האוכלוסיות בישראל. הציבור החרדי מתאפיין בשיעורי תעסוקה נמוכים (בקרב גברים), שיעורים משמעותיים של תעסוקה חלקית, ריכוז תעסוקתי בענפים ספציפיים ושיעור גבוה של עבודות בשולי שוק העבודה – פרילנסרים, עצמאים זעירים ועבודות מזדמנות.

כך, ההכנסה הממוצעת של המועסקים החרדים נמוכה משמעותית מיהודים לא חרדים: ההכנסה החודשית הממוצעת לשכיר עמדה בשנת 2018 במגזר היהודי שאינו חרדי על 13,252 ₪, לעומת 7,947 ₪ בלבד בקרב חרדים. גם תחולת העוני במשקי בית חרדים גבוהה פי 5 ממשקי בית יהודים שאינם חרדים, ועומדת על כ-52% לעומת 9% בקרב יהודים שאינם חרדים.

אמנם העוני בחברה החרדית הוא בחלקו תוצאה של בחירה, אך פגיעותם רבה יותר ואפילו מיתון בהיקף מצומצם עלול להביא למצב כלכלי קשה. בשעת משבר, מצטרפים לרשימת המאפיינים התעסוקתיים גם אפיונים כלכליים כלליים של החברה החרדית, ביניהם היקף חסכוניות נמוך. הציבור החרדי גם נשען כלכלית על תשלומי העברה שעשויים להצטמצם עקב הצורך במימון הגירעון שנוצר, וכן על תמיכות מחו"ל ומהקהילות המקומיות, שגם כן עשויות להצטמצם עקב המשבר הכלכלי העולמי.

תוצאות המשבר ככל הנראה יכללו קושי כלכלי ומוטיבציה גדולה יותר לצאת לעבוד, ותיתכן פתיחות לכניסה למקצועות חדשים כפי שנצפה במשבר האחרון, בשנת 2002. מנגד, בשוק העבודה האפשרויות התעסוקתיות יהיו ככל הנראה מצומצמות יותר הן בשל מספר משרות קטן יותר, והן בשל תחרות גדולה יותר עם מפורטים בעלי מיומנויות גבוהות המחפשים עבודה כעת.

המלצות מרכזיות

תהליך שיקומו הכלכלי של המשק בישראל כבר החל, אך יש לשים דגש על אוכלוסיות פגיעות יותר כמו החברה החרדית, להבין את המאפיינים וההזדמנויות הקיימות ולנקוט באמצעים מותאמים בעניין. כך לדוגמה, יש למקד חלק ניכר מהתמיכה באוכלוסייה החרדית ביציאה מהמשבר ביוזמות שמטרתן טיוב ההון האנושי החרדי בשוק העבודה. צורך זה היה קיים גם טרום המשבר, אך חשיבותו הועצמה כעת. בפרט, אנו ממליצים על שני כיוונים: הכשרת הון אנושי מעולה לעולם ההייטק, ושדרוג מערך הלימודים בסמינרים לבנות חרדיות. בניית תוכניות אלה, ופיתוח תוכניות פיילוט יכולים לזרז תהליכים לאומיים

³ הניתוח מבוסס על ניצה (קלינר) קסיר (2020), "אתגרים והזדמנויות של אוכלוסיות בצל המשבר". המכון החרדי למחקרי מדיניות.

רחבים. זמינותן של תוכניות יישומיות המגובות בממצאים יישומיים חיוביים תעודד קידום תכניות לאומיות במימון ממשלתי, בפרק זמן קצר יחסית ובאיכות גבוהה⁴.

2. רשויות מקומיות בחברה החרדית: הפוטנציאל ואי מימוש

בשל אופייה המתבדל של החברה החרדית משמשות הרשויות המקומיות כגורם המקצועי המרכזי המתווך בין החברה לבין רשויות המדינה. בזמן שגרה הרשויות מעורות עמוקות בחיי היומיום בקהילה, והן למעשה הגורם הממשלתי בעל ההיכרות הטובה ביותר עם הצרכים הייחודיים של התושבים החרדיים, ובעל הידע, הכלים והאמצעים המתאימים להתמודד איתם.

מיקומן של הרשויות המקומיות החרדיות בקשר בין הממשלה לאזרחים החרדיים הינה ייחודית: מצד אחד הן מאוישות על ידי אנשים מהקהילה הנהנים מאמון האוכלוסייה, ופועלות בשיתוף מלא של מנהיגים קהילתיים. מצד שני, הרשויות מהוות גוף שלטוני מקצועי הפועל באמצעות מערכת מסודרת ומאורגנת המתממשקת עם משרדי הממשלה השונים.

בזמן המשבר, הרשויות שירתו הן כגוף המעביר למקבלי ההחלטות את צרכי התושבים והמאפיינים העיקריים של האירוע הדורשים את התייחסותם של מקבלי ההחלטות והן מול התושבים בהעברת המידע וההוראות שהתקבלו ברשויות הממשלתיות. עם זאת, פעילות זו התרחשה בפועל ולא מלכתחילה, מאחר ולא הוסדרה כמהלך התיווך הרשמי הנדרש בין מקבלי ההחלטות לאוכלוסייה החרדית. בזירת הפעילות בעת המשבר ביישובים החרדיים פעלו מספר גופים שונים בו זמנית כאשר הרשויות המקומיות הצטרפו מרצונם למהלך, ולא הובילו אותו כפי שנדרש.

המלצות מרכזיות

קיים צורך ביצירת תהליכים ומנגנונים מובנים להתמודדות עם אירועי החירום הבאים ולתפעול אסטרטגיית היציאה במשבר הנוכחי. נדרש לפתח את הידע הקיים בשדה לגבי עבודת הרשויות המקומיות בשגרה ומודלים לשילובה במערך החירום, ובהנגשתו של הידע אודות מודלים אלה למקבלי ההחלטות. מדיווחים אודות אירועי הנגיף בחברה החרדית עלה כי המפגש של מנהיגות צבאית בבני ברק עם התושבים ועם הרשות המקומית וארגוני החברה האזרחית המקומיים, היה משמעותי לכל הצדדים. אנו סבורים כי נייר עמדה המתאר מודלים לעבודה בשעת חירום, המבוסס על למידה אינטנסיבית של מקרה בוחן זה, עשוי להוות תרומה משמעותית להיערכותה של מדינת ישראל להתמודדות מותאמת לחברה החרדית בתרחישי משבר שונים.

בנוסף, ישנו צורך בהסדרה והתמקצעות של תהליכי העבודה ברשויות המקומיות החרדיות, ארגון המידע הקיים אצל גופים אלה, הכשרת מנהיגות מקצועית מוניציפלית חרדית, ועוד. חשוב להדגיש,

⁴ המכון החרדי למחקרי מדיניות עוסק בקידום תוכניות הכשרה טכנולוגיות למגזר החרדי במסגרת פורום "חרדים להייטק", בו שותפים בכירי התעשייה והאקדמיה בישראל. ניתן לפנות להרחבה נוספת בעניין.

שעל מנת שהרשויות המקומיות תוכלנה להמשיך לשמש גורם מתווך מקובל על כל הצדדים, חשוב שההתמקצעות המתבקשת לא תשנה את אופיין של הרשויות המקומיות. ניתן לומר כי החברה חרדית דוברת "חרדית" ואילו החברה הישראלית דוברת "ישראלית", הרשויות המקומיות צריכות לדבר את שתי השפות גם יחד ובשיח שבין החברה החרדית לממשלה עליהן לשמש כתורגמניות ולא לסגל לעצמן את אחת השפות באופן בלעדי.

3. תפקודם של ארגוני החברה האזרחית בחברה החרדית בשעת משבר

בחברה החרדית פועלים ארגוני חברה אזרחית פנים-חברתיים רבים ופעילותם מתפרשת על פני תחומי חיים מגוונים. ארגונים אלה צומחים מתוך הקהילה, הן בשל מאפייני השמרנות וההתבדלות אשר מעדיפים צריכת שירותים פנימית על פני שימוש בארגוני חוץ, והן בשל היכרות קרובה של מנהיגי הארגונים וחבריה עם צרכיה ומאפייניה הייחודיים של החברה החרדית. לפיכך ארגוני החברה האזרחית מורכבים מכוח אדם רב ואיכותי שהינו לרוב חרדי. ארגונים אלה עובדים באופן צמוד ויומיומי עם החברה החרדית באמצעות הענקת שירותים כמו עזרה ראשונה, הסעת חולים ושינוע תרופות ומזון, טיפול נפשי, סיוע כלכלי ועוד.

המלצות מרכזיות

ארגוני החברה האזרחית החרדיים מהווים משאב חשוב העולה בקנה אחד עם הרציונל המערכתי של מנגנון פעילות מבוסס שיתוף פעולה, אותו אנו מציעים. יש לנצל את המערכות הקיימות, ולהשתמש בהן בצורה מוסדרת ויעילה במתן שירותים, תיווך ותמיכה לקהילה החרדית בשגרה ובחירום. אנו מאמינים כי הבניית תהליכי עבודה בשיתוף ארגוני החברה האזרחית יועילו ויסייעו הן בתהליכי קביעת אסטרטגיה וקבלת החלטות, והן בתהליכי הסברה והכוונה.

4. שירותים דיגיטליים: הזדמנות להרחבת השימוש בכלים מקוונים באוכלוסייה החרדית

משבר נגיף הקורונה והשהייה הממושכת של אוכלוסיות רחבות בתנאי ריחוק חברתי ומגבלות תנועה חמורות, הובילו לכך שמגוון פעילויות יומיום המתקיימות בשגרה במרחב הפיזי, התאפשרו בעיקר במרחב הווירטואלי. תוך זמן קצר, הצליח הציבור הרחב להשתמש בכלים ושירותים מקוונים במגוון תחומים ובהיבטי חיים רבים, ובפועל עבר לנהל את מרבית שגרת חייו במרחב הווירטואלי. התנסות זאת צפויה לייצר קפיצת דרך משמעותית בתחומים שונים ובהם בתחום העבודה מרחוק, הלמידה וההוראה מרחוק, וצריכת שירותים שונים בריאות באופן מקוון.

בחברה החרדית, נתפסות הטכנולוגיות באופן כללי, והאינטרנט בפרט, כאיום על חומות השמרנות של הקהילה. השימוש בהן נתפס כשלילי, כאשר בחלקים מהציבור החרדי האיסור הוא גורף, ובאחרים השימוש מותר באופן מוגבל ומותאם. כתוצאה מכך כמחצית ממשקי הבית החרדיים אינם מחזיקים

מחשב וממילא אינם מחוברים לרשת⁵. בהתאם לכך, המגזר החרדי נמצא בפער גדול מאחורי המגזר הכללי בישראל, הן ברמת הצריכה של שירותים מקוונים והן במיומנויות ואוריינות דיגיטלית.

פער זה הוא בעל השלכות רבות, הן במיומנויות חשובות לשוק העבודה המשפיעות על מאפיינים של תעסוקה והכנסה, והן במובנים של איכות חיים בכך שמגביל אופנים נוספים לצריכת שירותים מסחריים, ממשלתיים, בריאותיים ועוד.

האירוע הנוכחי מהווה אתגר והזדמנות עבור האוכלוסייה החרדית. מצד אחד, עלול מצב זה להגדיל עוד יותר את הפער הדיגיטלי הקיים. בעוד בציבור הכללי תגבר מגמת ההסתמכות על צריכת שירותים מקוונת ובהתאם לכך יגדל גם היצע השירותים המוצע להם, הציבור החרדי עלול להישאר מאחור. מצד שני, תנאי המשבר עשויים להוות זרז משמעותי לפריצת דרך בנכונות של הציבור החרדי והנהגתו להכיר ביתרונות, ואולי אף בהכרח שבשימוש בכלים דיגיטליים ומקוונים. המשבר הכלכלי הצפוי בעקבות מגפת הקורונה עשוי אף הוא להוות גורם דוחף בכיוון זה.

המלצות מרכזיות

המצב הנוכחי עשוי להוות הזדמנות משמעותית ואולי אף חד-פעמית בטווח הנראה לעין, שתאפשר את הרחבת השימוש של הקהילות החרדיות בכלים ושירותים דיגיטליים ומקוונים. קיים צורך דחוף לבחון את התנאים והאפשרויות בתחום זה, וביצירת תוכניות פיילוט יישומיות. על-מנת לעשת זאת, נדרש מחקר שדה ממוקד הבודק את הנכונות הציבורית לאמץ טכנולוגיות חדשות, את נכונות ההנהגה לאפשר שינויים אלה, ואת התנאים הטכנולוגיים הנדרשים. מחקר השדה יהווה בסיס לפיתוח תוכניות יישומיות בשירותים המקוונים השונים⁶.

5. פעילות מערכת החינוך החרדית בשעת חירום ובחזרה לשגרה

מערכת החינוך החרדית, לבנים ולבנות, הינה מערכת נפרדת כמעט לחלוטין ממערכות החינוך הממלכתיות. מערכת זו מנוהלת על ידי רשתות ועמותות שונות הנבדלות זו מזו בזרמים הפנים-חרדיים, במעמד המשפטי ובמאפיינים תקציביים שונים. תחום החינוך נמצא בליבה הערכית של הציבור החרדי, ולפיכך האוטונומיה במערכות החינוך החרדיות וההגנה עליהן מפני שינויים בכלל וחיצוניים בפרט עומדת בראש סדר העדיפויות. הציבור החרדי נאבק באופן מתמיד וחסר פשרות על שמירת האוטונומיה החינוכית, ודוחה תכתיבים ממשרדים ממשלתיים ללא שיח משותף.

משבר הקורונה הוביל להתמודדות ראשונית וחסרת תקדים של מערכת החינוך החרדית עם אתגרים רבים ומשמעותיים. תחילה המערכת נתקלה בקושי להיערך בצורה אחידה לסגירת מוסדות החינוך

⁵ ראו עוד בנושא זה במצגתה של ניצה (קלינר) קסיר אודות [הנעורים בחברה החרדית](#).

⁶ המכון החרדי למחקרי מדיניות עוסק בקידום והנגשת שירותים דיגיטליים לחברה החרדית. ניתן לפנות להרחבה נוספת בעניין.

(ולאחר מכן לפתיחתם) עקב היעדר גוף מאחד לכל המוסדות והעמותות השונות הפעילות במערכת החינוך החרדית. בשלבי ההסגר התקשתה המערכת להפעיל את מערכי הלמידה מרחוק. הלמידה מרחוק במגזר החרדי אינה אפשרית על פלטפורמות וירטואליות שונות, בשל העובדה שרוב משקי הבית החרדיים אינם מחוברים לרשת. הניסיון לקיים שגרת לימוד מרחוק באמצעות מערכות טלפוניות קרסה בשל תשתיות – ציבוריות וביתיות – שלא עמדו בעומס. לבסוף גם החזרה לשגרה מוגבלת-מרחבית היתה כמעט בלתי-אפשרית במערכת החינוך החרדית, בעיקר בשל תנאי צפיפות במבני החינוך שאינם מקובלים בחברה הכללית.

המלצות מרכזיות

תכנון שגרת-קורונה ארוכת טווח, וכן היערכות למצבי חירום נוספים מחייבת חשיבה ייעודית ומותאמת בכל הנוגע להתאמת סדרי הלימוד במערכת החינוך החרדית במצבים אלה. אנו ממליצים לגבש צוותי חשיבה מייצגים מכל שכבות החינוך, הקהילות והמוסדות השונים ולהתחיל באופן מידי בקידום ויצירת פתרונות לאפשרויות למידה מרחוק המותאמת לאורח החיים ומאפייני הציבור החרדי

לסיכום

- א. יש צורך מהותי ומשמעותי בהתערבות מותאמת למאפייני וצרכי האוכלוסייה החרדית, וכל ניסיון לנהל אירוע בשגרה בכלל ובחירום בפרט מבלי לקחת בחשבון את אלה, עלול להוביל למשבר חמור ברמה הקהילתית וגם ברמה הלאומית.
- ב. המשבר הנוכחי מייצר מצד אחד סיכונים, בראשם כלכליים, והוא אירוע חירום שדורש התערבות מיידית כדי למנוע קריסה כלכלית של משקי בית חרדיים. אך מצד שני, הוא מייצר הזדמנויות משמעותיות להתערבויות אפקטיביות והנעת תהליכי שינוי שיכולים לקרות כעת: בתעסוקה, בדיגיטציה, ובמעורבות גופים ומערכות חרדיות בתהליכי קבלת החלטות ממשלתיות.

אודות היערכות לגל שני של מגפת הקורונה

בהינתן שעלול לפקוד את המדינה גל שני של הדבקה בנגיף הקורונה, נדרשת היערכות משמעותית המותאמת לאוכלוסייה החרדית, לפי מפתחות העבודה הבאים:

1. **תהליכי קבלת החלטות מבוססות ידע מקצועי** אודות החברה החרדית ומאפייניה באמצעות הקמת צוותי עבודה ייעודיים שיורכבו מגורמים מקצועיים בעלי היכרות יסודית עם החברה החרדית וצרכיה, כדוגמת הרשויות המקומיות וארגוני החברה החרדית.

2. **שיתוף פעולה אופטימלי עם התושבים החרדיים** באמצעות יצירת קשר עם דמויות מפתח בקהילות מרכזיות שיעמדו בקשר עם צוותי העבודה הייעודיים שיוקמו, ויוודאו הפנמה והטמעה של הוראות והנחיות בזמן אמת.
3. **מערך הסברה מותאם לחברה החרדית** אשר לוקח בחשבון את אופני קבלת והעברת המידע המקובלים במגזר ומתאימים לאופיו ולצרכיו.
4. **התייחסות ממוקדת לצפיפות המגורים** הגבוהה במגזר החרדי ולצורך בפתרונות מותאמים לחברה החרדית בתנאי סגר וצמצום התקהלות במרחב הציבורי, תוך שימוש בתשתיות מותאמות.
5. **פתרונות מותאמים ומוסדרים לתהליכי למידה מרחוק במערכת החינוך החרדית**, תוך שימוש בצוותי חשיבה מייצגים מכל שכבות החינוך, הקהילות והמוסדות המרכזיים באוכלוסייה זו.